

Herència i mèrit en la configuració de les elits econòmiques i polítiques (segles XIX-XXI)*

Inheritance and merit in the configuration of economic and political elites (19th-21st Centuries)

per Ricard Garcia-Orallo**

Universitat de Barcelona

RESUM:

La consideració del talent i de l'esforç personal com a principis rectors de la vida en societat, en oposició als privilegis de l'Antic Règim, forma part del nucli dur de l'ideari liberal. En una posició similar es troba una determinada concepció dels drets de propietat, que inclou la potestat de deixar els béns en herència. Atès que allò heretat esdevé per a l'hereu un ingrés immerescut, ambdós principis donen lloc a una antinòmia difícil de resoldre. Com altres contradiccions entre les doctrines liberals i els comportaments quotidians, es concretava en la vida real en funció de les condicions particulars de cada moment i lloc. Després de desenvolupar aquesta idea, el text es completa amb un exercici quantitatiu que intenta avaluar el pes de les herències en la circulació de la riquesa immoble i que serveix per emmarcar els quatre treballs que conformen aquest monogràfic.

PARAULES CLAU:

Meritocràcia, liberalisme, drets de propietat, sistema d'hereu únic, mercat immoble

ABSTRACT:

The consideration of talent and personal effort as guiding principles of life in society, as opposed to the privileges of the Ancien Régime, forms part of the core of liberal ideology. In a similar position is a certain conception of property rights, which includes the power to leave property in inheritance. Given that what is inherited becomes an undeserved income for the heir, both principles give rise to an antinomy that is difficult to resolve. Like other contradictions between liberal doctrines and everyday behaviour, it was realised in real life according to the particular conditions of each time and place. After developing this idea, the paper concludes with a quantitative exercise evaluating the weight of inheritance in the transmission of immovable wealth which serves to frame the four papers comprising this issue on a single subject.

KEYWORDS:

Meritocracy, liberalism, property rights, single-heir system, real estate market

Recepció: 29/08/2024. Avaluacions: 08/11/2024, 17/11/2024. Versió definitiva: 15/12/2024

* Aquest article s'emmarca en el projecte de recerca PID2021-122261NB-I00. L'autor agraeix els comentaris i suggeriments dels dos avaluadors anònims de la revista.

** Ricard Garcia-Orallo, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9148-0278>.

«... los que heredaron nobles estados cuán poco se les debe, pues Fortuna fue con ellos parcial, y cuánto más hicieron los que, siéndoles contraria, con fuerza y maña remando, salieron a buen puerto»

Anònim, *El lazarrillo de Tormes*, Cátedra, 2005, p. 11

Introducció

Els efectes de la crisi econòmica d'abast mundial iniciada el 2007 van tornar a situar la qüestió de la desigualtat econòmica i social en el centre dels debats acadèmics. Estudiosos procedents de les diverses branques de les ciències socials i humanes van renovar els esforços orientats a la cerca dels factors claus que històricament han influït en l'evolució desigual de la riquesa i els ingressos dels països i de les famílies.¹ De manera més o menys directa i amb diferents graus de radicalisme, aquests autors reprengueren la crítica d'alguns dels principis constituents del capitalisme. Entre aquests es troba la concepció meritocràtica de la vida en la societat de mercat.² En efecte, la idea que el mèrit ha de ser l'únic factor que determini la riquesa, els ingressos i l'estatus dels individus –i també l'únic, per tant, que pot justificar cert grau de desigualtat–, tot exclouent qualsevol privilegi «de naixement» obtingut pel sol fet de pertànyer a un estament determinat, ha estat essencial en la cultura política del liberalisme, entesa aquesta de la manera més general.³ Les diferències en les rendes o en les remuneracions obtingudes, i la seva acumulació, només haurien de ser el resultat dels diferents nivells de productivitat, que es derivarien de les capacitats i els talents individuals.

Tanmateix, la història mostra que, en els processos de construcció dels estats liberals occidentals –i Espanya no va constituir-ne cap excepció–, els sectors socials situats al capdavant de les reformes van ser capaços d'adaptar els grans principis a una àmplia varietat de contextos concrets.⁴ El resultat foren societats que

1. La llista de sociòlegs, economistes, antropòlegs, filòsofs i historiadors és llarga i inclou autors amb un considerable impacte mediàtic global, com poden ser Anthony B. Atkinson, James K. Galbraith, Paul Krugman, Branko Milanovic, Thomas Piketty, Walter Scheidel, Amartya Sen, Joseph Stiglitz o Richard Wilkinson i Kate Pickett.

2. Michael SANDEL, *La tiranía del mérito*, Madrid, Debate, 2020; César RENDUELES, *Contra la igualdad de oportunidades. Un panfleto igualitarista*, Barcelona, Seix Barral, 2020; S. J. MCNAMEE i R. K. MILLER, *The meritocracy myth*, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 2014; J. LITTLER, *Against Meritocracy. Culture, Power and Myths of Mobility*, Londres, Routledge, 2018. Un comentari crític de la bibliografia recent sobre la qüestió a Jesús GARCÍA CÍVICO, «De Michael Sandel a César Rendueles: ¿es posible criticar la meritocracia en nombre del bien común?», *Revista de Filosofía moral y política* 65, 2021, recuperat de <https://doi.org/10.3989/isegoria.2021.65.12>.

3. M. Cruz ROMEO, «Los mundos posibles del liberalismo progresista», dins Germán RAMÍREZ ALEDÓN i Emilio LA PARRA LÓPEZ (coord.), *El primer liberalismo: España y Europa, una perspectiva comparada*, València, Biblioteca Valenciana, 2003, 287-314.

4. Juan PAN-MONTOJO, «Progreso material, fomento y libertad. la economía en las culturas políticas del periodo isabelino», dins María Cruz ROMEO i María SIERRA ALONSO, *La España liberal: 1833-1874*, Madrid, Marcial Pons, 2014, 51-88.

s'allunyaven del que s'enunciava en els discursos en què s'organitzaven les diverses cultures polítiques liberals, però també dels relats *ex post* elaborats des de determinats interessos polítics o econòmics. Unes societats que tampoc es poden entendre, cal insistir-hi, com el resultat immediat de les lleis i els reglaments en què les idees acabaven materialitzant-se i que suposadament havien de servir com a regles del joc. Aquesta fal·laç «imputació a les lleis» ha constituït un miratge amb profundes conseqüències pel que fa a la interpretació del segle XIX català i espanyol.⁵ En bona mesura, el problema radica en el fet d'haver acceptat per a la discussió historiogràfica, de manera acrítica, els conceptes i el vocabulari –i, sovint, les conclusions– imposats pels mateixos que estaven al capdavant del procés de construcció de l'Estat. En un sentit ben diferent, per avançar en el coneixement del canvis socials durant el segle XIX, sembla imprescindible endinsar-se en l'anàlisi de les circumstàncies i els mecanismes que permeteren salvar la distància entre els principis i la realitat; en altres paraules, cal examinar les condicions de realització dels principis liberals.⁶

I si en l'esfera de la política estatal els interessos més immediats passaven per davant de les idees abstractes, també en els àmbits locals, familiars i personals aquestes eren acomodades de manera quotidiana a circumstàncies específiques. Així, la defensa del mèrit com a criteri rector per al desenvolupament de la vida en societat es podia compaginar –de manera més o menys conscient, amb major o menor grau de cinisme– amb trajectòries personals recolzades en xarxes d'influència, en intercanvis de favors personals o, directament, en comportaments corruptes.⁷ D'altra banda, el fet que entre els conceptes nuclears de l'ideari liberal hi hagués una determinada concepció dels drets de propietat,⁸ segons la qual els propietaris absoluts han de tenir la potestat de deixar els seus patrimonis en herència, va donar lloc a una de les principals antinòmies del liberalisme del segle XIX: la que oposava el reconeixement social del mèrit a la legitimitat de les successions hereditàries.⁹ Aquesta contraposició de principis es va manifestar en l'àmbit de la ideologia,

5. Rosa CONGOST, «Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española», *Historia Agraria*, 20, 2000, 61-93.

6. És la proposta historiogràfica aplicada per Rosa Congost a l'estudi de les transformacions en les pràctiques dels drets de propietat (Rosa CONGOST, *Tierras, leyes, historia*, Barcelona, Editorial Crítica, i *Els darrers senyors de Cervià de Ter*, CCG Edicions, 2000). En un plantejament proper, per a la interpretació de la fiscalitat sobre la terra a partir de la reforma fiscal de 1845, vegeu Rafael VALLEJO, *Reforma tributaria y fiscalidad sobre la agricultura en la España liberal, 1845-1900*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2001.

7. Jesús CRUZ, «Lealtad y meritocracia: ambivalencias entre discurso público y práctica privada de las elites ilustradas y liberales españolas», *Historia social* 23, 1995, 101-120.

8. En el cas de les reformes liberals espanyoles, vegeu CONGOST, «Sagrada propiedad...», 61-93.

9. L'antinòmia ha persistit fins als nostres dies: James Buchanan, pare de la teoria de l'elecció pública i proper a l'escola austríaca d'economia, afirmava amb rotunditat que les transferències intergeneracionals d'actius «are perhaps the most blatant and most overt devices that are seen to create inequalities in starting positions and hence to run directly counter to any objective of equalization» (James M. BUCHANAN, *Liberty, Market and State. Political Economy in the 1980s*, Brighton, Harvester Press, 1986, p. 133). Buchanan havia arribat a proposar taxar amb el 100% les

però també va tenir implicacions socioeconòmiques que continuen ocupant un lloc central entre les preocupacions dels científics socials.

Els textos que conformen aquest número monogràfic s'ocupen d'aquesta qüestió. Tots ells es van presentar, en versions preliminars, a la sessió «Herència i mèrit en la configuració de les elits econòmiques i polítiques» del Congrés Herències/Legacies, II Congrés Internacional de la Secció d'Història Contemporània i Món Actual (Departament d'Història i Arqueologia) de la Universitat de Barcelona, celebrat el juny de 2022. Aquest text es completa de la següent manera: en un primer apartat, s'explica la tensió herència-mèrit com una més de les que apareixen quan es contrasta l'ideari liberal amb les condicions reals en les quals suposadament havia de materialitzar-se. En el segon, es rastreja la seva presència en els discursos del liberalisme teòric, però també, de manera més concreta, en el sistema hereditari català, enfrontat amb els projectes de codificació impulsats des de Madrid. El tercer apartat recull un exercici quantitatiu, recolzat en les escasses dades de caràcter general disponibles, que intenta avaluar el pes de les herències en el total de les transmissions immobiliàries. En l'últim punt, finalment, es presentaran breument els quatre treballs monogràfics.

Entre l'ideal meritocràtic i els privilegis quotidians

La implantació i la capacitat mobilitzadora de les idees liberals en la societat catalana –i entre les elits econòmiques, en particular– van evolucionar de manera molt visible al llarg del temps, ja sigui a remolc de certs esdeveniments o com a conseqüència de transformacions de caràcter més estructural. Així, per exemple, sembla clar el paper que la crema de la fàbrica Bonaplata, durant la bullanga d'agost del 1835 a Barcelona, va tenir en la transició cap a la moderació del pensament de sectors que durant el trienni liberal podien ser qualificats d'utòpics o radicals.¹⁰ Alhora, és igualment necessari prendre consciència de la diversitat ideològica que es pot trobar a l'interior del que, malgrat això, es pot considerar com a classe dominant.¹¹

quantitats transferides més enllà de cert llinar, a l'estil de les propostes contemporànies de Thomas Piketty (David R. HENDERSON, «Public Choice and Two of Its Founders: An Appreciation», dins Dwight R. LEE (ed.), *Public Choice, Past and Present. The Legacy of James M. Buchanan and Gordon Tullock*, Nova York, Springer, 2013, 162. Sobre els corrents libertaristes i l'abolició de les herències, pot veure's Daniel HALLIDAY, *The Inheritance of Wealth: Justice, Equality, and the Right to Bequeath*, Oxford University Press, 2018, cap. 7, així com diversos capítols del llibre editat per Hans-Christoph SCHMIDT AM BUSCH, Daniel HALLIDAY i Thomas GUTMANN, *Inheritance and the Right to Bequeath. Legal and Philosophical Perspectives*, Nova York, Routledge, 2023.

10. Josep FONTANA, «La burguesía española, entre la reforma y la revolución (1808-1868)», dins Julio VALDEÓN (ed.), *Revueltas y revoluciones en la Historia*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 1994, 125-133; Anna M. GARCIA ROVIRA, *La revolució liberal a Espanya i les classes populars (1832-1835)*, Vic, Eumo, 1989; Jordi ROCA i Núria MIGUEL, *La bullanga de Barcelona*, Barcelona, Rosa dels Vents, 2021.

11. Àngels SOLÀ, «Una burgesia plural», Borja DE RIQUER (dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, vol. 6, 1995, 196-209; Rosa

Rebutjada, doncs, qualsevol temptació simplificadora, es pot acceptar, tanmateix, que durant la segona meitat del segle XIX, i des de la perspectiva d'aquelles elits, resultava fàcil reivindicar els principis liberals. I encara més quan es tenia al davant una capital, Madrid, que semblava mostrar de manera molt evident les contradiccions entre les doctrines liberals i la pràctica econòmica. En efecte, la seu del poder polític i financer s'encarnava en un ampli grup de personatges que rendibilitzaven la proximitat a la cort i al govern, tot traient partit de les possibilitats obertes al llarg del procés de construcció de l'estat liberal en forma d'accés a informació privilegiada, concessions discrecionals, càrrecs en l'Administració, etcètera.¹² Els industrials catalans i els seus representants podien invocar, fins a convertir-los en estereotips, l'ètica del treball, l'austeritat i l'esforç quotidià; la Catalunya industriosa, en definitiva, allunyada d'un «centro en donde los que estamos acostumbrados al trabajo respiramos una atmósfera que nos perjudica, [...] monopolio centralista que todo lo envenena y corrompe, falseando la opinión pública, desmoralizando la administración, y convirtiendo la política en una juerga de compadres», com s'escrivía en el butlletí del Centro Industrial de Catalunya durant la dècada de 1880.¹³

Tot semblaria indicar que les elits polítiques i econòmiques catalanes, en especial les procedents del món de la indústria, havien de sentir-se prou còmodes amb la proposta liberal, almenys en la versió més àmpliament compartida pels diversos corrents de pensament. El combat dels privilegis aristocràtics, la defensa de la propietat, la llibertat d'empresa, un Estat amb el menor paper possible com a regulador de les relacions laborals, la valoració del talent individual o la llibertat d'impremta, constituïen un paquet ideològic propici per als capitans d'indústria catalans, tal com els presentava Vicens Vives en la famosa conferència al Cercle d'Economia el 1958.¹⁴ «Els Güell, els Bonaplata, els Tous [...], els vertaders artífexs de la revolució industrial a Catalunya, [...] gent [que] va lluitar molt, plena de confiança, de fe i de seguretat amb els destins propis», les ambicions i capacitats dels quals només foren limitades per la disponibilitat de recursos naturals, i no per cap falta d'iniciativa o mentalitat determinada.¹⁵

CONGOST, «De pagesos a hisendats, reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominats. La regió de Girona (1780-1840)», *Recerques* 35, 1997, 52-72.

12. Juan PRO, «Poder político y poder económico en el Madrid de los moderados (1844-1854)», *Ayer* 66, 2007, 27-55; Juan Antonio PIQUERAS, «Negocios y política en el siglo XIX español», dins J. A. PIQUERAS i F. J. PANIAGUA (coord.), *Poder económico y poder político*, València, Fundación Instituto de Historia Social, 1998, 11-52; Borja de RIQUER, Gemma RUBÍ i Lluís Ferran TOLEDANO (ed.), *La corrupción política en la España Contemporánea. Un enfoque interdisciplinar*, Madrid, Marcial Pons, 2018.

13. Joan PALOMAS, *El rerefons econòmic de l'activitat dels parlamentaris catalans (1876-1885)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2002, 237 i 236.

14. Publicada molts anys més tard, en una transcripció a càrrec d'Ernest Lluch: J. VICENS I VIVES, «El capità d'indústria espanyol dins els darrers cent anys», *Recerques* 10, 1980, 159-173.

15. Jordi CATALÁN, «Jaume Vicens, en els orígens de la història industrial i de l'empresa ibèriques», *Recerques* 63, 2011, 51.

Dècades d'estudis apunten, però, a una realitat més complexa: també en la quotidianitat de la burgesia industrial catalana abundaven actituds senyorials, religioses i paternalistes «a l'antic estil».¹⁶ De fet, des d'una perspectiva encara més àmplia, s'ha assenyalat la paradoxa que la cultura dominant a Catalunya, just en el moment àlgid de l'industrialisme, estigués tan allunyada dels paràmetres burgesos clàssics i, ben al contrari, es mostrés dominada per expressions que tendien a mitificar allò rural i el passat medieval, amb fonaments antimoderns i, eventualment, antiindustrials.¹⁷ En aquell context, malgrat la retòrica meritocràtica en ascens, els mecanismes de promoció social continuaven estretament lligats a la pertinença a determinades xarxes construïdes al voltant dels vincles familiars o d'altres relacions personals.¹⁸

Així, en el context català, el contrast entre els discursos i les activitats quotidianes apareixen amb certa facilitat quan s'examinen amb prou detall els comportaments individuals i col·lectius. Els exemples són abundants: des dels industrials sabadellencs, que tant varen sorprendre Gabriel Ranzato quan va descobrir que, ahora que aplicaven la racionalitat capitalista i introduïen la tecnologia més capdavantera a les seves empreses, «señorea[n en sus casas] en el marco de una familia patriarcal, cuya dirección se transmite según reglas dinásticas pluriseculares y en la cual roles y funciones están importadas del ambiente rural circundante»;¹⁹ al cas, també paradigmàtic, d'una nissaga com els Montfort, enriquits amb el comerç, capdavanter en la modernització de les arts gràfiques a Barcelona, lluitadors per la fi dels privilegis, la lliure competència i la total llibertat del treball, però que no dubtaren a utilitzar les «velles» estratègies matrimonials i l'intercanvi de favors i a imposar unes relacions paternalistes respecte als subordinats, «comportaments arcaics i tradicionals, més propis de l'aristocràcia rànica que no de la burgesia revolucionària».²⁰

Tanmateix, sembla clar que aquestes contradiccions no estaven tan lluny del que succeïa a altres països –també a Anglaterra– immersos en els processos d'implantació d'estats liberals i de transformació industrial.²¹ En tots ells, la col·lisió entre les idees i els comportaments es pot detectar en un ventall molt ampli de temes. En algunes esferes de la vida real, la seva concreció en actituds o comportaments quotidians superava amb molt la categoria d'anècdota i esdevenia quel-

16. Álvarez JUNCO, «Prólogo», dins Josep Maria FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 1992, 17.

17. Josep Maria FRADERA va situar aquesta paradoxa en el punt de partida de tota una línia de recerca (Josep Maria FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 113). Vegeu, també, Joan-Lluís MARFANY, *Nacionalisme espanyol i catalanitat*, Barcelona, Edicions 62, 2017.

18. Enric UCELAY DA CAL, *El imperialismo catalán: Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003, 296. Vegeu Gary W. McDONOGH, *Las buenas familias de Barcelona: historia social de poder en la era industrial*, Barcelona, Omega.

19. Gabriele RANZATO, *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el antiguo régimen y la modernidad*, Nexos, 1987, 13.

20. Assumpta MUSET I PONS, «La família Monfort: burgesia i propietat de la terra a la Catalunya del liberalisme», *Barcelona Quaderns d'Història* 11, 2004.

21. Vegeu Jesús MILLÁN i Josep Maria FRADERA, «Presentación», dins MILLÁN i FRADERA *Las burguesías europeas...*, 11-20.

com estructural. Potser l'exemple més clar en aquest sentit és el de la «paradoxal» situació real en què es trobaven les dones en les societats liberals del XIX i inicis del XX, quan suposadament la vida social ja estava guiada pel principi d'igualtat de tota la ciutadania davant la llei i els mercats. Lluny d'això, són cada vegada més ben conegudes les dificultats que hagueren d'enfrontar les lluites per l'emancipació femenina. En el fons, com argumenta Jürgen Kocka, els obstacles per a la igualtat entre els sexes derivaven del fet que aquesta entrava en conflicte amb dos principis centrals per al funcionament de les societats burgeses: l'especialització productiva i la posició assignada a la família com a lloc de reproducció i autorealització.²² Aquests dos elements es van combinar –en la teoria i en la pràctica– per donar lloc a una divisió social del treball que assignava de manera prioritària la producció als homes i la reproducció a les dones. Christine Faure i Juliette Rennes, per exemple, han mostrat a bastament com els filòsofs il·lustrats, però també els pensadors liberals del XIX, justificaven en darrera instància els diferents rols masculins i femenins apel·lant a factors «naturals», allunyats totalment de qualsevol perspectiva meritocràtica.²³ La història del procés ha atret –tot i que bastant recentment– l'atenció de, especialment, les historiadores, que han mostrat com els processos d'acumulació primitiva van anar acompanyats de la domesticació de les dones, en un context marcat pel «patriarcat del salari».²⁴ A més a més, el projecte liberal que associava el treball al mercat i al salari tendia a menystenir el valor econòmic del treball domèstic i, en tant que no assalariades, considerava les dones que s'hi dedicaven com a dependents.²⁵ M. Cruz Romeo recull exemples d'intel·lectuals de l'àmbit català, com l'advocat Narcís Gay o el mateix Pere Felip Monlau –és a dir, també des de posicions del liberalisme progressista–, que aportaren arguments econòmics –i en «nom del progrés»– en defensa que «cada cual gire dentro del círculo que la naturaleza tiene señalado».²⁶

En la mateixa línia es pot incloure un fenomen, tantes vegades assenyalat, com el del posicionament a favor del manteniment de l'esclavisme a les Antilles d'una part no menyspreable de les classes dominants catalanes –de nou, versió local d'actituds d'abast global–. Els discursos d'alguns dels seus representants buscaven

22. Jürgen KOCKA, «Burguesía y sociedad burguesa en el siglo XIX: modelos europeos y peculiaridades alemanas», dins MILLÁN i FRADERA, *Las burguesías europeas...*, 21-84.

23. Christine FAURÉ, *La démocratie sans les femmes: essai sur le libéralisme en France*, París, Presses universitaires de France, 1985; Juliette RENNÉS, *Le mérite et la nature. Une controverse républicaine: l'accès des femmes aux professions de prestige 1880-1940*, París, Fayard, 2007.

24. Silvia FEDERICI, *Calibán y la bruja. Mujeres, cuerpo y acumulación originaria*, Madrid, Traficantes de Sueños, 2010.

25. Cristina CARRASCO, Cristina BORDERÍAS i Teresa TORNOS, «El trabajo de cuidados: antecedentes históricos y debates actuales», dins Cristina CARRASCO, Cristina BORDERÍAS, y Teresa TORNOS (ed.), *El trabajo de cuidados. Historia, teoría, políticas*, Madrid, Catarata, 2011.

26. Citat per Maria C. ROMEO, «Domesticidad y política. Las relaciones de género en la sociedad posrevolucionaria», dins María Cruz ROMEO MATEO i María SIERRA ALONSO (coord.), *La España liberal 1833-1874*, Madrid, Marcial Pons / Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2014, 107.

fer compatible l'esclavitud amb les virtuts liberals tot invocant factors de tipus pràctic, atesa la importància del treball forçat en un esquema productiu que, al llarg del segle XIX, proporcionava enormes beneficis.²⁷ Però també, des de perspectives més teòriques, s'argumentava que la possessió d'un ésser humà –«propiedad tan legal como otra cualquiera»–²⁸ quedava emparada per la defensa dels drets de propietat; o, en un plantejament encara més ampli, es podia apel·lar a la missió civilitzadora assumida per Europa, com podia fer un Jeroni Ferrer i Valls, per molt que aquest fos enginyer i un actiu propagandista del liberalisme i la industrialització.²⁹

En altres casos, aquelles contradiccions –i, encara més, els discursos que aspiraven a justificar-les– adoptaven formes que tenien molt a veure amb les condicions econòmiques, socials, polítiques i culturals de societats concretes. Això implica que podien ser compartides per àrees geogràficament allunyades, però, alhora, aparèixer com a particularitats locals, susceptibles de ser instrumentalitzades políticament. Aquest és el cas de l'opció de les elits catalanes pel proteccionisme: les característiques diferencials de l'estructura productiva catalana eren, òbviament, el principal argument utilitzat per justificar la dissidència en relació amb la política comercial associada, en primera instància, al liberalisme ortodox. Allò que podia ser just en l'esfera d'allò abstracte pot deixar de ser-ho en «circumstàncies especials», afirmava, el 1858, el jurista i economista Ramon Anglasell.³⁰ Per a l'anomenada «escola catalana», dels Jaumandreu, Graell, Anglasell, etcètera, les circumstàncies especials tenien a veure, per descomptat, amb la voluntat de continuar amb el procés d'industrialització. Per assolir aquell objectiu calia retardar la plena acció del lliure mercat –l'eficiència del qual no es posava en dubte– el temps imprescindible per permetre la consolidació de la «indústria naixent» catalana, seguint l'argument popularitzat per Friedrich List. El proteccionisme dels industrials catalans era criticat des del lliurecanvisme, hegemònic a la resta de l'Estat, sobretot per ser entès com una postura egoista. En els arguments més elaborats, però, es feia referència a les contradiccions que implicava en relació amb la desitjada mínima intervenció de l'Estat en les qüestions econòmiques, als avantatges de la divisió internacional del treball o al cosmopolitisme que implica el comerç, enfront del «localisme anquilosat» del proteccionisme.³¹ Però, en el fons, les posicions reflectien també la tensió entre el mèrit i el privilegi: ambdues parts reivindicaven

27. José Antonio PIQUERAS, *Negreros: españoles en el tráfico y en los capitales esclavistas*, Madrid, Los libros de la catarata, 2021, especialment el capítol 1; Jordi MALUQUER DE MOTES, «La burguesia catalana y la esclavitud en Cuba: política y producción», *Revista de la Biblioteca Nacional José Martí* 67 (3a època), 1976, 11-62; Josep M. FRADERA, «Moments in a Postponed Abolition», dins Josep M. FRADERA i Christopher SCHMIDT-NOWARA (ed.), *Slavery & Antislavery in Spain's Atlantic Empire*, Nova York-Oxford, Berghahn Books, 2016, 256-290.

28. Citat per MALUQUER DE MOTES, «La burguesia catalana...», 100.

29. Francesc ARTAL I VIDAL, *Pensament econòmic català, 1840-1898: del proteccionisme al regionalisme econòmic*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1992, 69.

30. Citat per ARTAL I VIDAL, *Pensament econòmic*, 118.

31. PALOMAS, *Rerefons econòmic...*, 109-116.

l'ètica de l'esforç i del treball, tot i que, en cada cas, adaptats a unes condicions productives i polítiques diferents.³²

L'enumeració dels àmbits en els quals es poden detectar contradiccions flagrants entre el principi meritocràtic liberal i les actuacions concretes dels mateixos individus i institucions que el defensaven i/o imposaven podria ser inacabable. Només cal pensar en la tensió entre el liberalisme i el democratism, o en el tractament polític de les desigualtats econòmiques, per exemple, elements que estaven en la base de bona part de la conflictivitat social i política dels segles XIX i XX.³³ En el següent apartat, però, l'atenció se centrarà en les que eren resultat del conflicte entre el valor atribuït al mèrit personal i el privilegi sense contrapartida que suposa el fet d'heretar.

El dret a heretar en els discursos liberals clàssics

Alguns dels teòrics més importants del liberalisme il·lustrat, tot i que amb diversos graus de vehemència, ja posaven en evidència la contradicció essencial en què es queia quan es pretenia adoptar com a principi rector del nou ordre social la valoració dels talents individuals –masculins– alhora que s'acceptava sense combatre-la la injustícia que suposava el gaudi de patrimonis heretats. Per a molts pensadors dels segles XVIII i XIX –entre els quals Montesquieu, Rousseau, Mirabeau, Jefferson, Alexis de Tocqueville, Blackstone, Hegel, Fichte o John Stuart Mill–, la reforma de les lleis i els usos que regulaven l'herència estaven entre les més transcendents que s'havien de portar a terme per tal de desmantellar l'ordre feudal basat en els privilegis per naixement i substituir-lo per una societat regida pels principis d'individualitat, justícia social, democràcia i igualtat davant la llei.³⁴

El mateix John Locke, qui incloïa entre les llibertats associades a l'exercici de la propietat la de transferir-la o regalar-la, entenia, tanmateix, que l'obligació dels pares de mantenir i alimentar els fills arribava només fins al moment que aquests poguessin valdre's per si mateixos.³⁵ Adam Smith, al seu torn, rebutjava el dret de primogenitura –un mètode de regular les successions «tan contrari a la natura, a la raó

32. Pierre VILAR, *Catalunya en l'Espanya moderna, vol. 1, Introducció al medi natural*, Barcelona, Edicions 62, 1964, 63-79.

33. Rafael ZURITA, «La representación política en la formación del Estado español (1837-1890)», Salvador CALATAYUD, Jesús MILLÁN i M. Cruz ROMEO (ed.), *Estado y periferias en la España del siglo XIX. Nuevos enfoques*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, 159-182.

34. Jens BECKERT, «Are we still modern? Inheritance law and the broken promise of the Enlightenment», dins John CUNLIFFE i Guido ERREYERS (ed.), *Inherited Wealth, Justice and Equality*, Nova York, Routledge, 2013, 70. Se sol citar la frase de Tocqueville en la qual sentenciava que un cop regulats els drets de successió, els governants ja podien retirar-se a descansar (citat per BECKERT, «Are we still modern...», 70).

35. John LOCKE, *Segundo Tratado sobre el Gobierno Civil*, Madrid, Tecnos, 2010, p. 80. En un sentit més general, alguns comentaristes es pregunten per què Locke no estenia el rebuig al poder heretat a la propietat heretada; vegeu HALLIDAY, *The Inheritance of Wealth...*, 32.

i a la justícia»³⁶ pel que suposava de discriminació en relació amb la resta de fills. Però, des d'una perspectiva més àmplia, Smith també criticava durament les vinculacions dels patrimonis, una absurditat basada en el «més infundat dels supòsits», el que les generacions successives no tenen el mateix dret al planeta i que la propietat de cada generació ha de ser restringida i regulada «segons el caprici dels qui porten, potser, cinc-cents anys morts».³⁷ També John Stuart Mill, malgrat creure que el dret a establir llegats forma part dels atributs de la propietat, advertia sobre la capacitat corruptora del comportament dels qui havien heretat grans riqueses, com a mals exemples que farien dubtar els pobres de seguir esforçant-se per la via de la superació personal. Aquest era un dels motius que li portaven a defensar que no s'hauria de permetre a ningú adquirir per herència més d'allò necessari per viure amb moderada independència. Era imprescindible, doncs, restringir l'acumulació de grans fortunes a través de l'herència mitjançant la imposició de tributs progressius sobre la riquesa heretada. D'altra banda, se li ha reconegut a Mill la determinació, major que en qualsevol dels seus predecessors, amb què va condemnar el paper dels drets de primogenitura en l'opressió de les dones angleses.³⁸

Aquests plantejaments no van ser desconeguts en els primers moments del liberalisme espanyol. Joaquín Costa i Domingo Aller, a finals del segle XIX, utilitzaven com a cites d'autoritat les opinions d'alguns il·lustrats espanyols que ja a finals del segle XVIII o en les primeres dècades del XIX, preocupats per les profundes desigualtats econòmiques, advocaven per posar límits a l'exercici dels drets de propietat i, en especial, al dret de testar.³⁹ Un d'ells era el clergue Francisco Martínez Marina, considerat per Costa un dels «pares de la revolució», qui va exercir una gran influència sobre els diputats reunits a Cadis el 1812 i també durant el trienni liberal. En aquesta darrera etapa va impulsar un dictamen llegit davant de les Corts el 3 de setembre de 1820 –i escoltat «sense escàndol ni protesta»– en el qual s'afirmava que «el derecho que los hijos y descendientes tienen a la herencia paterna no es una consecuencia del derecho de naturaleza», i que acabava plantejant si, a la llum de la raó i de la filosofia, «no sería más justo, conveniente y menos expuesto que al fin de la vida del hombre siempre testase la ley», en lloc de deixar la qüestió al capritx de cada individu.⁴⁰ També el jurista Toribio Núñez, catedràtic a Salamanca i un dels introductors de l'obra de Bentham a Espanya, defensava, aquell mateix any, que, com a instrument per combatre «la excesiva desigualdad de fortunas» calia limitar la facultat d'heretar lliurement als familiars més directes, i gravar, per contra, les herències que es deixaven als «estranyos». També comentarista de les obres de Bentham, tot i que amb uns plantejaments que anaven més enllà de l'uti-

36. Willie HENDERSON, *Evaluating Adam Smith. Creating the Wealth of Nations*, Abingdon, Routledge, 2006, 140.

37. Adam SMITH, *La riqueza de las naciones: Libros I-II-III y selección de los Libros IV y V*, Alianza Editorial, 2011, 492.

38. HALLIDAY, *The Inheritance of Wealth...*, 50 i s.

39. Joaquín COSTA, *Colectivismo agrario en España*, Biblioteca Costa, 1915; Domingo ALLER, *Las grandes propiedades rústicas en España*, Madrid, Jaime Ratés, 1912.

40. COSTA, *Colectivismo agrario...*, 220.

litarisme de l'autor anglès pel que fa a la qüestió successòria, el catedràtic de la Universitat de Salamanca Ramón Salas escrivia, el 1821, que, atenint-se als inconvenients i perjudicis, tant de caràcter moral com econòmic, que es derivaven de la facultat de testar, calia abolir-la «o a lo menos reducirla a límites muy estrechos, y que todas las leyes y todos los actos de la administración tengan una tendencia a la igualdad».⁴¹ En el seu recorregut pels precedents doctrinals del col·lectivisme agrari, Costa recuperava referents encara anteriors: Juan Francisco de Castro, advocat i canonge de la catedral de Lugo, defensava, durant la dècada de 1760, que l'exercici dels drets de propietat sobre allò que cadascú podia qualificar com a «seu» devia limitar-se a la vida de les persones; consegüentment, amb la seva fi, també hauria d'acabar la facultat de disposar de la seva hisenda.⁴² Entre aquells antecedents, Costa va incloure Gaspar Melchor de Jovellanos. Tot i el seu radical individualisme econòmic, el mostrava com a presoner d'una de les contradiccions essencials del liberalisme: si per un costat afirma que el dret de successió perfecciona el dret de propietat, alhora creia inevitable reconèixer «que el derecho de transmitir la propiedad en la muerte no está contenido ni en los designios ni en las leyes de la Naturaleza».⁴³ Domingo Aller, qui pren de Costa molts dels seus exemples, afegeix Concepció Arenal en el seu recorregut pels autors amb idees heterodoxes sobre el dret successori. La pensadora gallega, adoptant una perspectiva en aquest punt netament liberal, condemna «en absoluto» l'herència, que «no puede admitirse ni aun de padres a hijos, porque no puede ser un *derecho* para estos lo que no es un deber para aquellos». Arenal defensava, també amb arguments morals –els perjudicis generats pels ingressos no merescuts–, que la llibertat dels pares de disposar dels seus béns no havia de tenir límits, ni tan sols els imposats per les lleis consuetudinàries.⁴⁴

Les característiques del sistema successori predominant a Catalunya el feien un objectiu fàcil de crítiques com les que s'han enumerat, tant les procedents dels defensors de la igualtat de tots els fills –tot recurrent sovint a la denúncia del «despotisme patern» que, segons ells, caracteritzava el dret de família català–, com les que reivindicaven concedir total llibertat a les decisions dels pares, al marge de qual-sevol tradició.⁴⁵ De fet, la successió indivisa, legítimes a banda, que requeria en la figura de l'hereu –de manera habitual, el primer fill mascle–, no deixava de constituir una doble excepció –herència i primogenitura– a la regla del mèrit com a legitimador de l'èxit individual. Amb tot, pocs intel·lectuals catalans estaven en disposició de posar en qüestió les regles, escrites i consuetudinàries, que regulaven l'herència.

41. COSTA, *Colectivismo agrario...*, 225.

42. COSTA, *Colectivismo agrario...*, 115. Tanmateix, continuava Costa, Castro va «resignar-se» al dret de testar per tal de concentrar els seus esforços en el combat contra el que considerava un mal més agut: els *mayorazgos* i les vinculacions.

43. COSTA, *Colectivismo agrario...*, 154.

44. Citat per ALLER, *Grandes propiedades...*, 192.

45. Una discussió jurídica, a Encarnación ROCA TRÍAS, «La libertad de testar: entre constitución y familia», *Anuario de la Facultad de Derecho de la Universidad Autónoma de Madrid* 24, 2020, 13-46.

La impugnació total semblava restar fora de qualsevol horitzó de possibilitats, però tampoc sembla que fossin abundants –tot i que no foren inexistent– les crítiques a la desigual consideració dels fills que el caracteritzava.⁴⁶

Tanmateix, els discursos que defensaven el dret civil català oferien una solució particular per a les contradiccions plantejades pel binomi herència-mèrit, més enllà de les al·lusions retòriques que podien remetre al «talent de posseir», aduït per Spengler, o a la «laboriositat intel·ligent» que calia per defensar el patrimoni.⁴⁷ L'argumentació, molt més pragmàtica, sostenia que la figura paterna tenia en les seves mans triar l'hereu amb millors condicions –talent, experiència, capacitat de treball, respecte pels progenitors– per garantir la reproducció del patrimoni familiar, la qual cosa s'ajustava millor que el sistema castellà a la desitjada meritocràcia liberal.

Les postures en disputa, com és ben conegut, es van fer evidents durant la discussió del projecte de Codi civil del 1851. La proposta del nou Codi tenia com a objectius, entre d'altres, l'establiment d'una llei de successions comuna a tots els territoris espanyols, que havia de regir-se pel principi de l'herència igualitària. Els juristes catalans i, per extensió, les classes dirigents s'hi van oposar amb arguments morals, polítics i econòmics.⁴⁸ En el primer sentit, per exemple, s'argumentava que el repartiment igualitari a què, suposadament, obligaria el nou marc legal soccavaria el respecte degut al primogènit i promouria la peresa entre els fills segons –atribuint aquest defecte, per tant, als fills de les famílies castellanes, per exemple, on se seguia aquell sistema–, en saber que tenien garantida una part dels béns paterns.⁴⁹

Des del punt de vista polític, i a banda del rebuig genèric a la uniformització dels codis, el principal argument fou l'apel·lació a la llibertat com a valor suprem. La crida a la «llibertat de testar», segons la qual els pares havien de mantenir la potestat de decidir com i a qui cedir el patrimoni –assumint que, en el context català, això equivalia a mantenir la institució de l'hereu–, permetia situar el debat en termes acceptables dins el marc liberal, tot mirant de combatre la interpretació

46. Stephen Jacobson subratlla el caràcter pràcticament hegemònic de la defensa del dret català entre els juristes locals (STEPHEN JACOBSON, *Els advocats de Catalunya Dret, societat i política a Barcelona, 1759-1900*, Barcelona, UPF, 2015); Joan Lluís Marfany, en canvi, afirma que la unanimitat era lluny de ser una realitat (MARFANY, *Nacionalisme espanyol...*, 643), i cita els exemples de Francisco de P. Vidal, Andrés Guíamet i Francisco de Pou, autors també esmentats per Lídia ARNAU («Estanislao Reynals i Rabassa: la reacció catalana al projecte de codi civil de 1851. La qüestió de la llibertat de testar», *Revista de Dret Històric Català* 3, 2004, 79-139). El mateix Valentí Almirall, qui el 1868 qualificava els hereus com a «pilars de l'absolutisme al camp», va anar modificant el seu pensament fins a arribar a concloure, el 1881, que el dret civil català estava imbuït pel «principi de llibertat» (citat a JACOBSON, *Els advocats...*, 194).

47. Ambdues expressions –la segona, atribuïda a Gabriel Maura–, citades per Miguel ARTOLA BLANCO, *El fin de la clase ociosa. De Romanones al estraperlo, 1900-1950*, Madrid, Alianza, 2015, cap. 5.

48. Montserrat CAMINAL, «La fundació de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre: els seus hornes i les seves activitats (1851-1901)», *Recerques* 22, 1989, 117-135. JACOBSON, *Els advocats...*, 183 i ss.

49. Isidoro de ANGULO, *Artículos del socio del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, D. Isidoro de Angulo, sobre la division territorial y la agricultura*, A. Brusi, 1852, 31-34.

que veia el dret català com a una reminiscència del feudalisme. D'altra banda, aquest mateix argument també servia per combatre les suposades inclinacions socialistes i comunistes que s'amagaven darrere de l'igualitarisme successori.⁵⁰

D'altra banda, i no menys important, els contraris als intents d'unificar la codificació afirmaven que el comportament de les famílies sota el sistema successori tradicional de Catalunya havia repercutit històricament de manera molt positiva sobre l'economia del país. En primer lloc, per descomptat, perquè la possibilitat de cedir a un únic hereu el gruix de l'herència havia permès la continuïtat històrica dels patrimonis familiars, evitant la seva fragmentació en cada transmissió hereditària, tal com havia succeït, segons es repetia, en les societats regides per l'herència igualitària. Però també, en un argument més sofisticat, instrumentalitzat per la visió pairalista del passat català, a través del paper dinamitzador, en termes econòmics, dels cabalers –els fills mascles no hereus. Aquests, en rebre la llegítima –i en els sectors més acomodats, una determinada d'educació–, restaven en condicions d'enfrontar-se amb la necessitat de buscar mitjans de subsistència fora de la llar familiar, en altres explotacions agrícoles o en altres activitats econòmiques.⁵¹ En aquest sentit, tot i que rebutjant les interpretacions romàntiques, Llorenç Ferrer planteja la hipòtesi que, pel fet que gaudien d'un grau notable de llibertat i, alhora, d'una xarxa familiar que els podia protegir en determinades situacions, els cabalers estaven, històricament, en disposició d'assumir certs riscos, més o menys calculats, en la cerca de noves oportunitats –especialment en períodes d'expansió econòmica– tant en l'àmbit rural com en les ciutats.⁵²

En qualsevol cas, el projecte codificador del 1851 no va anar endavant, i les discussions posteriors al voltant d'un nou intent, aquest sí finalment concretat en el Codi civil de 1889, van finalitzar amb el reconeixent, com a excepció, de la validesa del dret civil de determinades regions. Això equivalia a acceptar la supervivència de l'emfiteusi, els fors gallecs, la rabassa morta catalana o el sistema d'hereu únic, per exemple; «instituciones contrarias a los mismos principios iusliberales establecidos en el código», supervivències feudals, segons alguns historiadors, que tendien a obstaculitzar el desenvolupament capitalista.⁵³

Però si l'observació dels comportaments personals deixa clara, en perspectiva històrica, l'adaptabilitat de la retòrica liberal i meritocràtica a un ventall molt ampli de circumstàncies –però que compartien, en general, el fet d'estar guiades per la

50. Joaquín CADAFALCH, ¿Conviene uniformar la legislación de las diversas provincias de España sobre la sucesión hereditaria y los derechos del cónyuge sobreviviente?, Madrid, Imprenta del colegio de sordo-mudos y de ciegos, 1862, 115.

51. Isidoro de ANGULO, *Artículos del socio...*, 34. Vegeu Rosa CONGOST, «Pairalisme, història del dret i història de les relacions socials al camp català. Algunes reflexions», *Estudis d'Història Agrària* 12, 1998, 43-76

52. Llorenç FERRER I ALÒS, *Sociologia de la industrialització: de la seda al cotó a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2011, 595.

53. Bartolomé CLAVERO, «Foros y rabassas. Los censos agrarios ante la revolución española», *Agricultura y sociedad*, 16, 1980, 80. Una rèplica historiogràfica, a CONGOST, *Tierras, leyes, historia...*, 135-140.

defensa d'interessos concrets–, resta encara molt obert l'interrogant al voltant dels resultats d'aquella adaptabilitat en termes col·lectius i quantitativs: es pot anar més enllà de les observacions *micro* i intentar avaluar empíricament fins a quin punt la nova societat liberal estava donant lloc a una activitat econòmica que es deslliurava gradualment –o no– del pes de les herències? En aquesta direcció, creiem que pot tenir un cert interès presentar un petit exercici elaborat amb algunes de les escasses estadístiques disponibles.

Herència i mercat en la transmissió dels béns immobles: una visió a llarg termini

Per què avaluar el pes de les herències en la societat catalana del segle XIX? En primer lloc, en el sentit desenvolupat fins aquí, per qüestionar l'abast del discurs meritocràtic que ha acompanyat la implantació de les societats de mercat,⁵⁴ sovint amb la voluntat més o menys explícita de justificar les desigualtats i els límits a la mobilitat social.⁵⁵ Però, en segon lloc, i des d'una perspectiva socioeconòmica, el càlcul ha de servir per avançar en el coneixement dels factors que han afavorit o frenat aquelles desigualtats. Seguint les conclusions de Thomas Piketty, si la taxa de guany del capital és, en termes històrics, superior al creixement econòmic general, la posició de partida dels hereus haurà tendit a millorar –tot situant-los en situació d'acumular gradualment major riquesa– o empitjorar, en funció del volum relatiu de les herències rebudes.⁵⁶ És evident la importància que una conclusió prou sòlida, en un sentit o un altre, tindria per al relat global de la trajectòria econòmica de Catalunya durant el segle XIX. Malauradament, la contrastació empírica resta pendent de fer-se –i caldrà trobar fonts que la facin possible–, però, sens dubte, hi ha maneres d'acostar-s'hi, encara que sigui de forma tangencial.⁵⁷

S'ha assumit generalment que, en les societats occidentals, el percentatge que les herències representen sobre la riquesa general ha anat disminuint al llarg del temps, en paral·lel amb la consolidació de les relacions capitalistes i l'expansió dels mercats. Aquest fenomen s'ha intentat atribuir a diversos factors, entre els quals en

54. Es pot veure una introducció al cas espanyol a Pedro SALAS-ROJO, «Herencias y desigualdad de la riqueza», dins Berna LEÓN, Javier CARBONELL y Javier SORIA (ed.), *La desigualdad en España*, Madrid, Lengua de Trapo, 2024, 141-149. Els estudis empírics mostren que, en l'actualitat, dues tercers parts de la desigualtat en la riquesa neta posseïda a Espanya, amb dades de 2014, pot ser atribuïda al paper de les herències (Pedro SALAS-ROJO i Juan Gabriel RODRÍGUEZ, «Inheritances and wealth inequality: a machine learning approach», *The Journal of Economic Inequality*, 20, 2022, 27-51).

55. Mijis, JONATHAN, J. B., «The paradox of inequality: income inequality and belief in meritocracy go hand in hand», *Socio-Economic Review* 19(1), 2021, 7-35; RENDUELES, *Contra la igualdad...*, 84-85.

56. Thomas PIKETTY, *El capital al segle XXI*, Barcelona, RBA La Magrana, 2014, especialment, la introducció.

57. Val a dir que la història econòmica ha abordat de manera indirecta els interrogants plantejats, en el seu esforç per trobar l'origen dels capitals que posaren les bases del procés d'industrialització català, com a mínim des del clàssic de Jordi NADAL, *El fracaso de la revolución industrial española, 1814-1913*, Barcelona, Ariel, 1975.

destaquen dos. En primer lloc, el fet que, en el llarg termini, el creixement del capital humà ha impulsat a l'alça la participació del treball en l'ingrés agregat, guanyant així rellevància davant de tot allò que pot ser heretat. Una segona possible raó té a veure amb el paper del cycle vital en l'acumulació patrimonial: l'increment de l'esperança de vida ha donat lloc a unes societats en les quals «es mor menys», de tal manera que el volum d'herències ha anat sent necessàriament menor en relació amb l'ingrés anual. Cap d'aquestes dues explicacions, però, sembla haver estat demostrada empíricament.⁵⁸

El debat sobre la mobilitat intergeneracional de la riquesa es va veure estimulat per la publicació, amb escassa distància temporal, de dos llibres –el ja esmentat de l'economista francès Thomas Piketty, *El capital en el segle XXI*, i *The son also rises*, de l'historiador econòmic britànic Gregory Clark, amb la col·laboració d'un nombre grup de coautors– que van tenir, en especial el primer, un considerable impacte global.⁵⁹ El treball de Piketty defensa que, almenys en els països occidentals, el pes de les herències en relació amb l'ingrés agregat es va mantenir molt alt –i amb certa tendència al creixement– durant la segona meitat del segle XIX. Només després de les guerres mundials va caure considerablement, fins a assolir mínims històrics durant la segona postguerra mundial. Tanmateix, la rellevància quantitativa de les herències va tornar a incrementar-se durant l'etapa final del segle XX, en un procés que es va accelerar a partir dels anys vuitanta.⁶⁰ Al seu torn, l'equip liderat per Clark, fent ús d'una metodologia tan suggeridora com discutible, proposava l'existència d'una espècie de constant universal –molt elevada i insensible a les variacions econòmiques, polítiques o culturals– que suposadament determina el grau de mobilitat social entre generacions. L'alta taxa de «persistència intergeneracional», que els autors situen en el 0,75, s'explicaria per l'elevadíssima influència de les herències –enteses aquestes en un sentit ampli, més enllà dels aspectes materials– en l'estatus social dels individus.⁶¹ Ambdós treballs van donar lloc a desenes d'articles que, tanmateix, han centrat la recerca i el debat en la segona meitat del XX, tot intentant avaluar l'impacte dels estats de benestar en la mobilitat social, una qüestió que separava radicalment ambdues aproximacions.⁶²

58. PIKETTY, *El capital...*, 483.

59. Thomas PIKETTY, *Capital in the Twenty-First Century*, 2014, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press; Gregory CLARK, *The Son Also Rises: Surnames and the History of Social Mobility*, Princeton, Princeton University, 2014.

60. La metodologia es desenvolupa amb més detall a Thomas PIKETTY i Gabriel ZUCMAN, «Wealth and Inheritance in the Long Run», dins Anthony B. ATKINSON y François BOURGUIGNON (ed.), *Handbook of Income Distribution*, Elsevier, 2015, II, 1303-1368 (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780444594297000169>).

61. El llibre va rebre dures crítiques, començant per les que evidenciaven les debilitats d'una metodologia consistent a comparar, en diferents moments, la freqüència relativa amb què determinats cognoms apareixen en la nòmina d'algunes institucions socialment significatives amb la presència que tenen en el conjunt de la societat.

62. Per a conclusions contràries a les de Gregory Clark pel que fa a la mobilitat de la riquesa, utilitzant fonts i metodologies molt diferents, vegeu Adrian ADERMON, Mikael LINDAHL i Daniel WALDENSTRÖM, «Intergenerational Wealth Mobility and the Role of Inheritance: Evidence

Deixant a un costat l'heterodoxa proposta metodològica de Clark, l'estratègia ideal per tal d'avaluar el pes de les herències en les economies nacionals seria estimar el que representava, en un moment determinat, l'estoc de la riquesa heretada sobre la riquesa total existent; o, com a alternativa més simple, la relació entre els fluxos anuals respectius. Aquesta segona opció és la que assaja Thomas Piketty, recolzant-se en l'enorme riquesa documental disponible a França sobre els patrimonis que es deixaven en herència, fruit de la instauració, a partir de la Revolució, d'un sistema unificat de registre de propietats i de transmissions patrimonials⁶³. Els seus càlculs mostren que, entre el 1820 i el 1860, el flux successori anual es va moure una mica per sobre del 20% de la renda nacional francesa; a partir de 1860, tanmateix, va incrementar-se, fins a sobrepassar el 24% entre la dècada de 1880 i l'inici de la Primera Guerra Mundial, moment a partir del qual va experimentar un clar descens. En l'etapa d'entreguerres va oscil·lar entre el 10 i el 12%, mentre que després de la Segona Guerra Mundial va tocar fons, a prop del 4%, per tornar a augmentar lleument. A partir del 1980, l'increment va ser més ràpid, fins a situar-se sobre el 15% cap al 2010. Anthony Atkinson ha intentat dur a terme un exercici similar per al cas britànic, a partir dels últims anys del segle XIX, fent servir també avaluacions amb finalitats fiscals de la riquesa deixada en morir. Els seus resultats, tot i que situant-se alguns punts percentuals per sobre, segueixen la pauta francesa: la riquesa transmesa en herències i donacions entre vius va passar de moure's entre el 15 i el 20% de l'ingrés nacional britànic al 5-8% després de la Segona Guerra Mundial. Malauradament, la manca de fonts documentals adequades fa molt difícil reproduir la metodologia a altres contextos.⁶⁴

En efecte, les dades disponibles per a l'Espanya de la segona meitat del segle XIX són molt menys generals. La major part d'elles deriven de l'aplicació de la legislació sobre impostos a la transmissió de béns per herència o donació. Ara bé –i deixant al marge els efectes de l'evasió fiscal i del baix grau, en general, en el compliment de la normativa fiscal–, les discontinuïtats derivades de l'impacte dels canvis polítics sobre la legislació i la pràctica tributària impedeixen disposar de sèries llargues i homogènies. D'altra banda, la Hisenda espanyola ha mostrat històricament una capacitat de fiscalitzar les donacions entre vius molt més baixa que la francesa. Això repercuteix en la quantitat –de fet, en la mateixa existència– i qualitat d'unes estadístiques que, tal com insisteix Piketty, són fonamentals per avaluar la transmissió generacional de la riquesa.⁶⁵ Qüestions més concretes, com la variació en els mínims exempts o, fins i tot, les apagades estadístiques de determinats períodes acaben per dificultar un estudi encara pendent de ser abordat per

from Multiple Generations», *The Economic Journal* 128 (162), 2018, 482-513. Una estratègia similar a la de Clark, per al cas espanyol, a Maïa GÜELL, José V. RODRÍGUEZ MORA i Christopher I. TELMER, «The Informational Content of Surnames, the Evolution of Intergenerational Mobility, and Assortative Mating», *Review of Economic Studies* 82 (2), 2015, 693-773.

63. PIKETTY, *El capital...*, cap. 11.

64. Athony B. ATKINSON, «Wealth and inheritance in Britain from 1896 to the present», *The Journal of Economic Inequality*, 16, 2018, 137-169.

65. PIKETTY, *El capital...*, 488

la historiografia espanyola. En conseqüència, doncs, els registres estadístics sobre els impostos de transmissions patrimonials recullen una determinada fracció –molt difícil de concretar– de les herències de béns immobles, però una molt menor de les donacions i herències de capitals o béns mobles. El resultat és que, tot i que els tipus impositius aplicats a les transmissions patrimonials per causa de successió no eren gaire diferents a Espanya i França, davant del ja vist 20-25% de l'ingrés nacional francès dels càlculs de Piketty, el valor de les propietats immobles transmeses per actes d'última voluntat –segons les dades ofertes pel Registre de la Propietat– no aniria més enllà del 3-4% del PIB espanyol.

Malgrat la debilitat de les sèries espanyoles, les dades disponibles permeten dur a terme alguns exercicis que poden ser il·lustratius. Així, resulta interessant comparar l'evolució de la ràtio entre els immobles heretats –terres i propietats urbanes– i els que eren intercanviats en el mercat, considerant aquest darrer indicador com una aproximació a l'activitat econòmica general. Cal tenir present que la mobilització de la propietat immoble –en especial, de la terra– ha estat considerada com un dels resultats «evidents» de les reformes liberals.⁶⁶ Des d'una perspectiva neoinstitucionalista, s'ha defensat que els mercats de terres i habitatges van funcionar a Espanya, almenys durant determinades etapes dels segles XIX i XX, de manera prou eficient, com a resultat de la reducció dels costos de transacció aconseguida per les noves institucions liberals, entre les quals, per exemple, el Registre de la Propietat.⁶⁷ Ara bé, a diferència de l'optimisme que mostren aquests autors pel que fa a la capacitat del Registre de la Propietat per recollir la major part de les transmissions de la propietat immoble, és molt dubtós que la realitat fos aquesta. El cert és que la inscripció en el Registre de la propietat no era obligatòria; l'exercici dels drets de propietat i la seva transmissió es podien fer efectius mitjançant altres vies. Per exemple, a través de les transmissions informals –en les quals Joaquim Costa veia l'actuació del que ell anomenava «notariat popular»–, pensades per evitar els costos associats a la inscripció.⁶⁸ Cal tenir present, també, la diversitat regional i local pel que fa a l'ús de l'escriptura pública.⁶⁹ En tot cas, però, els obstacles per a l'enregistrament de les transaccions semblen haver estat comuns a les operacions de compravenda i a les transmissions successòries, amb la qual cosa creiem que la

66. Per a una discussió al voltant d'aquesta «evidència», vegeu Rosa CONGOST i Ricard GARCIA ORALLO, «¿Qué liberaron las medidas liberales? La circulación de la tierra en la España del siglo XIX», *Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural* 74, 2018, p. 67-102, 219.

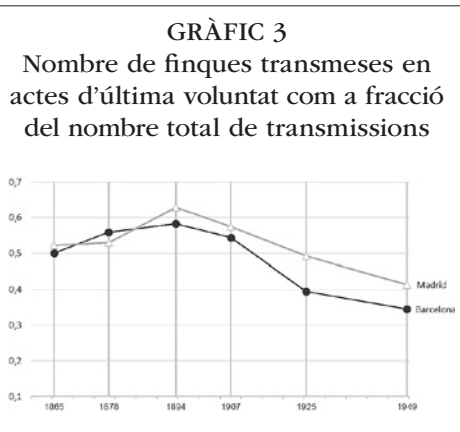
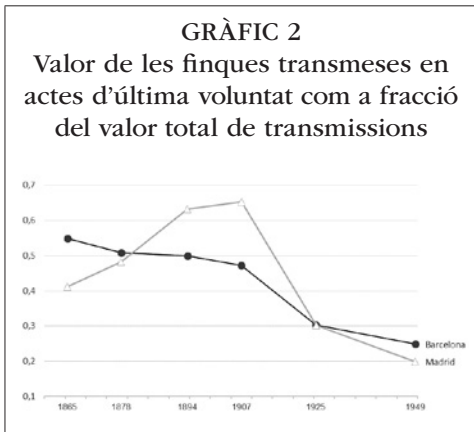
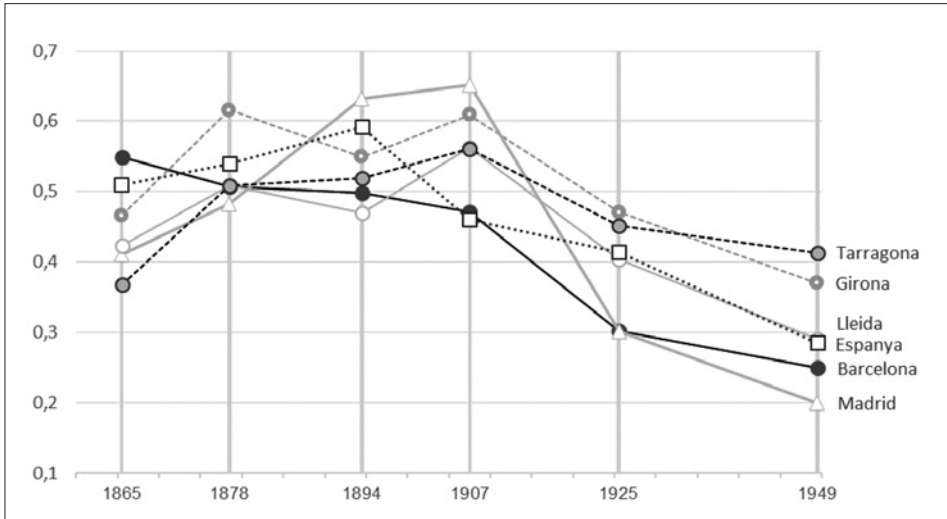
67. Juan CARMONA i Joan R. ROSÉS, «Land markets and agrarian backwardness (Spain, 1904-1934)», *European Review of Economic History* 16(1), 2012, p. 74-96; Juan CARMONA, Markus LAMPE, M. i Joan R. ROSÉS, «Spanish Housing Markets, 1904-1934: New Evidence», *Revista de Historia Económica-Journal of Iberian and Latin American Economic History* 32 (1), 2014, 119-150.

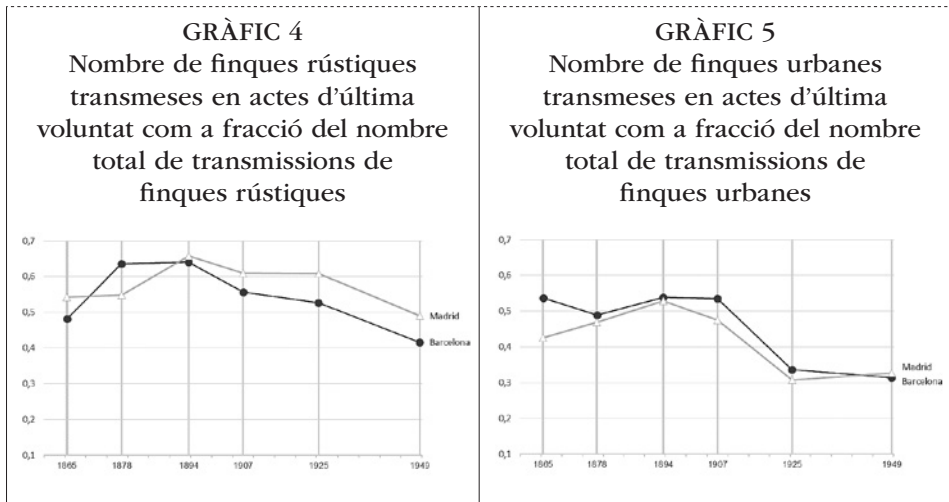
68. Joaquín COSTA, *Reorganización del notariado, del registro de la propiedad y de la administración de justicia*, Imprenta de la Revista de Legislación, 1890, 40. Recuperat de <https://www.cervantesvirtual.com/obra/reorganizacion-del-notariado-del-registro-de-la-propiedad-y-de-la-administracion-de-justicia-1062750/>.

69. Ricard GARCIA ORALLO, *La terra a subhasta. Crisi, endeutament i desposseïó al món rural català de finals del segle XIX*, Barcelona, Edicions de l'Abadia de Montserrat, 2016, 210 i s.

ràtio entre ambdues variables recull, encara que sigui de manera impressionista, el pes de l'herència en el mercat immoble.

GRÀFIC 1
 Valor de les finques transmeses en actes d'última voluntat com a fracció del valor total de totes les transmissions (1865-1949)

Font: Ministerio de Gracia y Justicia, *Estadística del Registro de la Propiedad*, 1867 i 1892; *Gaceta de Madrid*, 18 de març de 1900; *Anuario de la Dirección General de los Registros Civil y de la Propiedad y del Notariado*, 1907, 1925 i 1950.

El gràfic 1 mostra, per a les quatre províncies catalanes, per a Madrid i per a la totalitat de l'Estat, el percentatge que representava el valor de les finques, rústiques i urbanes, transmeses en actes d'última voluntat en relació amb el valor conjunt de totes les transmissions (actes d'última voluntat més transmissions mitjançant contracte). Les corbes de Girona, Lleida i Tarragona fan visible un cert comportament diferencial dels àmbits rurals en relació amb els més clarament urbans, tot i que, com es pot comprovar, totes les corbes comparteixen una certa tendència general. Les dues capitals –Barcelona i Madrid–, tanmateix, mostren més clarament una evolució que es pot qualificar de sorprenent i, en tot cas, difícil d'encaixar en les visions més simplistes sobre la suposada modernització institucional que hauria d'acompanyar la consolidació dels estats liberals. Cal recordar que, en el període estudiat, tenien lloc canvis estructurals de primer ordre, com les diverses desamortitzacions eclesiàstiques i civils, un procés molt general d'urbanització –incloent-hi el desenvolupament dels eixamples de les ciutats mitjanes i grans– o el mateix creixement econòmic, que, semblaria, havien d'afavorir la disminució del pes de les herències en el total de transmissions patrimonials, tant pel que fa a immobles rústics com urbans. Tanmateix, les dades mostren un notable creixement durant les darreres dècades del segle XIX del pes que els béns heretats tenien en el total de béns transmesos.⁷⁰

70. Les dades del 1865 podrien estar afectades per la proximitat temporal a la inauguració del Registre de la Propietat (1862), fet que podria haver suposat, durant un cert temps, l'enregistrament de compravendes i d'herències realitzades en períodes anteriors. Tanmateix, no tenim indicis que permetin parlar d'algun desequilibri en favor d'un tipus de transmissió o un altre.

No sembla que aquest increment es pugui explicar només com el reflex d'unes taxes de mortalitat que, en un tret particular de la demografia històrica espanyola, es mantenien elevades o, inclús, mostraven un cert creixement. En qualsevol cas, el 1907, a Barcelona, el valor de les finques transmeses en herència encara representava gairebé el 50% del preu total dels immobles que havien canviat de mans; a Madrid, gairebé el 65%.⁷¹ Només després es produirà l'enfonsament del pes de les herències, que, en les dues capitals, passaran a representar menys del 30% del valor total de les transmissions. S'aporten els gràfics 2, 3, 4 i 5 per tal de contrastar amb més detall, en el cas de les dues grans capitals, la relació entre les herències i el mercat, incloent-hi ara el nombre de finques, amb l'objectiu de descartar que haguessin estat els moviments en els preus els responsables últims de la tendència general dels valors. Lluny d'aquesta possibilitat, com es pot apreciar, l'evolució del nombre de finques transmeses és congruent amb la dels valors. En tot cas, els matisos que cal fer tenen a veure amb les finques urbanes: segons les dades, semblaria que l'augment del pes de les herències es va moderar durant el terç final del XIX, però, en canvi, va caure de manera molt pronunciada a inicis del segle XX, en un possible indicatiu d'un, ara sí, canvi de pauta.

No és aquest el lloc per explorar amb detall els motius d'aquestes trajectòries, però sembla clar que determinats factors estaven influïent en el nombre de compravendes, especialment en l'àmbit urbà. El fet que la legislació exigís que els propietaris de l'immoble i del terreny sobre el qual estava edificat fos la mateixa persona⁷² o l'ús de contractes emfitèutics en el procés d'urbanització poden tenir a veure amb la trajectòria mostrada. En qualsevol cas, la tendència general és sorprenentment similar a la francesa, en general, i a la parisenca, en particular: un creixement del pes de les herències durant l'últim terç del XIX i una caiguda important només després de la I Guerra Mundial. I, cal tenir-ho present, Postel-Vinay, Piketty i Hoffmann són molt clars en referir-se al París de finals del XIX com a «quintaessència d'una societat de rendistes», més que de terra d'oportunitats. Només xocs exògens, afirmen, van canviar aquella situació.⁷³

Herència i mèrit: quatre estudis

Els quatre estudis d'aquest monogràfic recullen, des de perspectives i escales d'observació diferents, quatre exemples del xoc entre els llocs comuns del liberalisme clàssic i la realitat quotidiana. Els treballs de Josep Mas i Lluís Serrano s'ocu-

71. Sense tenir en compte, a més a més, que la taxació dels béns per a la liquidació dels impostos lligats de les herències es feia, molt probablement, partint d'imports molt inferiors als preus de mercat.

72. Aquesta situació no canviarà fins a la Llei franquista del 26 d'octubre de 1939, que va modificar articles del Codi civil i de la Llei hipotecària (CARMONA, LAMPE i ROSÉS, «Spanish Housing...», 123).

73. Thomas PIKETTY, Gilles POSTEL-VINAY i Jean-Laurent ROSENTHAL, «Inherited vs Self-Made Wealth: Theory & Evidence from a Rentier Society (Paris 1872-1937)», *Explorations in Economic History*, 51, 2014, 21-40.

pen del mateix grup social: els grans propietaris territorials de la Catalunya dels masos –els hisendats–. Ambdós estudis es poden llegir com una reivindicació de la recerca d'arxiu: l'àmplia experiència acumulada en el tractament de les fonts, utilitzades pels mateixos autors en estudis previs molt amplis, els permet seleccionar, contextualitzar i analitzar casos que, més enllà de les seves característiques específiques, adquireixen un grau de representativitat molt elevat. Així, Mas s'acosta al nivell de vida de quatre propietaris rurals a través d'uns inventaris *post mortem* especialment rics en informació, la qual cosa fa que l'autor pugui abordar l'anàlisi amb diversos exercicis empírics. L'estudi és rellevant, perquè els conflictes bèl·lics de finals del segle XVIII i inici del XIX faran visible la condició de classe dirigent del sector social en el qual s'inscrivien. Això els situava en una posició privilegiada, a les portes de les transformacions polítiques i institucionals de les primeres dècades del segle XIX.

En certa forma, Lluís Serrano recull aquest aspecte com a base per al seu text sobre la família Bosch. L'autor recorre a un ampli ventall de fonts primàries i secundàries per analitzar l'actuació de quatre hereus de la nissaga –entre els quals hi ha l'escriptor Carles Bosch de la Trinxeria– tot contextualitzant-la de manera rigorosa en la societat complexa de l'Empordà del segle XIX. Aquelles trajectòries exemplifiquen la capacitat que van mostrar determinades famílies per mantenir una posició social preeminent al llarg de tot el procés de reformes liberals, combinant elements econòmics i polítics, però també culturals i simbòlics, que, en les propostes historiogràfiques de caràcter lineal o teleològic, semblarien correspondre a mons diferents. En aquest sentit, el text de Serrano apunta a una línia de recerca encara molt oberta a estudis de casos, però també a intents de generalitzacions que siguin capaces d'enriquir el concepte habitual d'herència per tal d'incloure-hi els capitals cultural, social i simbòlic acumulats al llarg de generacions, en bona manera fruit de l'ocupació de càrrecs polítics i altres posicions directives.⁷⁴

Al seu torn, Juan Miguel Sanjuan encara alguns dels temes centrals en les discussions sobre la mobilitat social: entre ells, el grau d'obertura de les elits –en el seu cas, les elits econòmiques catalanes– o les fonts de l'acumulació originària de les grans fortunes de l'etapa industrial. La «genealogia de les fortunes» dels quinze principals contribuents barcelonins del 1854 i el 1919 porta l'autor a plantejar la idea de «finestra d'oportunitat», segons la qual només determinades etapes permeten la substitució d'una part substantiva de les elits econòmiques –tot i que, fins i tot en aquests moments de gran dinamisme, calia estar en una bona situació de partida–. Les seves conclusions combaten alguns dels llocs comuns associats al procés d'industrialització català, començant pel discurs meritocràtic construït per alguns dels protagonistes, però també tòpics historiogràfics, com el que subratlla l'existència d'una etapa de «substitució de fortunes» o el de la tendència a l'adopció de comportaments rendistes després d'uns primers negocis exitosos.

Finalment, Enrique Faes situa el seu estudi en un marc temporal diferent del dels altres tres treballs, però estableix amb tots ells ponts temàtics molt clars. L'au-

74. Pierre BOURDIEU, *La distinción*, Barcelona, Penguin Random House, 2016.

tor combina diferents perspectives historiogràfiques per tal d'examinar les estratègies que alguns dels principals empresaris del període franquista feren servir per a la construcció, amb voluntat de transcendència en el temps, de la memòria i la identitat personal. Uns relats que oscil·laven entre la reivindicació de l'home fet a si mateix, d'una banda, i l'orgull de pertànyer –i d'engrandir l'herència rebuda– a una nissaga secular, de l'altra. L'autor resumeix de la millor manera aquella tensió entre herència i mèrit, sobre la qual gira tot el monogràfic, amb la seva distinció entre «hereus i desclassats». Es tracta d'un treball que se situa a mig camí entre l'empirisme i la reflexió teòrica; en aquest segon sentit, per exemple, al voltant dels conceptes i la manera d'abordar en termes històrics el grau d'implicació dels grans empresaris amb el franquisme.

Els quatre treballs ofereixen exemples d'aparents contradiccions: grans propietaris territorials que en ple canvi liberal tenen la capacitat de consolidar i ampliar la seva influència, intervenint en institucions i participant en espais de sociabilitat propis de les classes burgeses; famílies de grans industrials amb fortunes originades en el comerç d'éssers humans, o milionaris preocupats per construir i salvaguardar una memòria personal en la qual l'element primordial és demostrar l'esforç esmerçat en l'acumulació de la seva riquesa. En molts casos, són també mostres del no-alineament entre la doctrina liberal i la pràctica quotidiana dels qui deien seguir-la. De fet, tots ells mostren contradiccions a escala *micro* que, tanmateix, són extrapolables en darrera instància a esferes més generals, com la de la participació política o la de la desigualtat econòmica, per exemple, que estaven en la base de la conflictivitat social i política dels segles XIX i XX.

Bona part de totes aquestes presumptes paradoxes s'han intentat explicar historiogràficament com a reminiscències –persistències– de l'Antic Règim que obstaculitzaven la modernització capitalista, en una generalització tàcita de les hipòtesis formulades per l'influent treball d'Arno Mayer, que perviu encara avui en moltes interpretacions sota la forma d'una acceptació tàcita d'alguna de les versions de la teoria de la modernització.⁷⁵ Tanmateix, la recerca històrica ha mostrat també les dificultats «d'encaixar les peces» en aquest marc interpretatiu.⁷⁶ La proposta que va donar lloc a aquest número monogràfic tenia un caràcter, en principi, més pragmàtic: convidava a estudiar com els diversos elements que configuraven la doctrina liberal prenen forma en la vida real, tot preguntant-se quins eren els principals factors que, en cadascun dels casos analitzats, i per sobre de mentalitats i idees preconcebudes, passaven al primer pla en la presa de decisions per part d'individus i institucions. Però sota la seva aparent modèstia, les implicacions teòriques del plantejament esbossat aquí –el desenvolupament del qual depassaria de molt els objectius d'aquest text– enllaça amb discussions clàssiques sobre

75. Arno MAYER, *La persistencia del Antiguo Régimen. Europa hasta la Gran Guerra*, Madrid, Alianza Editorial, 1984.

76. Un estat de la qüestió, a Salvador CALATAYUD, Jesús MILLÁN i M. Cruz ROMEO, «El Estado en la configuración de la España contemporánea», dins CALATAYUD, MILLÁN i ROMEO, *Estado y periferias...*, 9-130.

aspectes com el de les etiquetes utilitzades per denominar els grups socials, la utilitat o no d'associar determinades actituds personals o col·lectives a unes etapes històriques o unes altres, o, en definitiva, el caràcter de les anomenades revolucions burgeses del segle XIX.